

Др Зоран Ђерић¹

au.unibl.org;

ДРАМАТИЗАЦИЈЕ ПОЕЗИЈЕ И ПРОЗЕ ИВЕ АНДРИЋА

Апстракт: 125 година је прошло од рођења Иве Андрића (Долац, 1892 – Београд 1975), најзначајније српске и југословенске писца XX века. Иако никада није написао ниједну драму, Андрићево дело је присутно на нашим позорницама више од 80 година захваљујући бројним драматизацијама његове прозе и инсценацијама његове поезије. И данас, у другој деценији XXI века, Иво Андрић је инспирација српским драмским писцима, редитељима и драматурзима. Представља „На Дрини ћуприја“, која је настала по мотивима истоименог романа Иве Андрића, у режији и адаптацији Кокана Младеновића, у продукцији Српске народне позорнице у Новом Саду, пример је актуелности, па чак и провокативности тема које је овај писац окретао у свом дугом стваралачком веку.

Кључне речи: Иво Андрић, драматизација, роман, приповешка, поезија.

Иво Андрић је присутан на југословенским позоришним сценама више од осам деценија, захваљујући драматизацијама његове прозе. Прва инсценација

Андрићеве прозе била је још 1934. године, у Народном позоришту у Сарајеву. Приповетка „Аникина времена“ драматизована је и постављена под именом „Аникина узбуна“. Аутор драматизације и

¹ zoran.djeric@au.unibl.org

редитељ Боривоје Јевтић, како је тада примећено, „успео је да сачува сугестивност и лепоту Андрићеве прозе, стил и језик, стварајући психолошки уверљиву, документовану сценску хронику о једном времену“. Писац је имао врло неповољно мишљење о овој представи: „Представа је била превише сведена на еротику и источњачки дерт“.

Можда управо због овакве реакције писца, четрдесет четири године се нико није осмелио на нову драматизацију „Аникиних времена“. До ње је ипак дошло, 1978. године, на сцени Народног позоришта Босанске крајине, у Бањој Луци. Реч је о драматизацији Градимира Мирковића, редитеља, који је и поставио на сцени. После премијере су објављене само две критике (Младен Шукало и Ранко Рисојевић). У првој је уочен „губитак атмосфере и времена“, а у другој је указано на немогућност да се „згуснута приповиједна материја расточи у дијалог и сценско догађање“.

Кратки роман „Проклета авлија“ доживео је пет драматизација. Прву драматизацију је сачинио Јован Ђирилов, а она је премијерно изведена у Југословенском драмском позоришту, 1962. године, у режији Мата Милошевића. О представи, као и о самој драматизацији је било пуно текстова, похвала и замерки. Ђирилов је, како је сам записао, роман „преносио дословно“ на сце-

ну. Тај поступак се Иви Андрићу није допао:

„Кад сам гледао *Проклећу авлију* у позоришту, овом нашем, на генералној, а били су све мајстори, најпознатији мајстори, а као да су погрешно свирали.“

Другу драматизацију су направили Љубодраг Милошевић и Марислав Радисављевић за Народно позориште у Нишу. Премијерно је изведена 1979. године. Иако о њој није много писано, представа је проглашена за позоришни догађај и добро примљена на домаћим позоришним фестивалима.

Трећу драматизацију „Проклете авлије“ сачинио је редитељ Љубиша Георгијевски за Народно позориште у Зеници. Премијерно је изведена 1981. године. Читајући ову драматизацију Весна Крчмар је, у својој докторској дисертацији о драматизацијама дела Иве Андрића, запазила „напуштање“ Андрићеве реченице, које није било карактеристично за претходне драматуршке покушаје. Овде су „изненађујуће кратке реченице, упитне, елиптичне“. Тежиште је на ЈА, на објашњењу и значају „кобне речи ЈА“, што је посебан квалитет овог драматуршког рада (Крчмар).

Најзапаженија је, можда и најуспелија, четврта драматизација, коју је начинио Небојша Брадић и режирао у Крушевачком позоришту 1999. године. С разлогом, јер је до-

живела највећи успех. Опседнутост „Проклетом авлијом“ Иве Андрића, кулминирала је у овој, рационалној драматуршкој структури.

Брадић је још једном, 2011. године, посегнуо за овим текстом, драматизовао га и режирао као регионалну копродукцију три независна позоришта, из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине (Народно позориште из Ужица, Казалиште Вировитица и Театар кабаре Тузла, са уметничким тимом из Хрватске, Србије и Босне и Херцеговине. Одржане су премијере у сва три града). „Велика национална позоришта не изводе ниједно Андрићево дело“, приметио је глумац Владо Керошевић, један од глумаца учесника у копродукцији из Тузле. „То говори да различите политичке опције, које стоје иза тих позоришта, не налазе за сходно да поставе неко од Андрићевих дела“, рекао је Керошевић.

И поред тога што у години јубилеја (50 година од добијања Нобелове награде) ниједно од ремек-дела нашег нобеловца није било на репертоару наших великих (националних) позоришта, тамо где је било, уверили смо се како и колико текст у свакој новој интерпретацији доживљава метаморфозе, „одазивајући се духу времена и позиву тренутка“, како је то приметила Весна Крчмар.

Први покушаји инсценације Андрићеве поезије били су 1970. године. Миленко Мисаиловић је за београдски Театар поезије драматизовао избор из Андрићеве поезије и мисли. Представа је насловљена „Криллати мостови“. Ова драматизација је била „асоцијативна или доживљајна целина“, састављена од фрагмената, вешто кадрирана „поетична и драматична Андрићева мисао“. Мисаиловић се дуго и студиозно бавио Андрићевим делом, његовим „одгонетањем позоришта“, што је резултовало поменутиим сценским мозаиком.

Приповетка „Аска и вук“, доживела је више позоришних драматизација. Најпре на сцени Малог позоришта у Београду, 1970. године, а потом и другим (ХНК у Осијеку, Дечје позориште у Суботици, Народно позориште у Суботици). Прву драматизацију је сачинио Миленко Мисаиловић, издвајајући сценске потенцијале текста и омогућивши динамичну сценску визију слојевитог значења текста. Друга је била либрето за балет (Антун Маринић), а трећу је, као представу за децу, са маскама, начинио редитељ Живомир Јоковић. Последња драматизација била је на мађарској сцени Народног позоришта у Суботици, извели су је Тибор Залан и Геза Кучера, а режи-

рао Ђерђ Херњак, као својеврсни мјузикл.

Сведочећи о различитим видовима театарске уметности, ове драматизације су прилог мултимедијалности, али и несумњивом драмском потенцијалу ове изузетне Андрићеве приче.

Народно позориште из Ниша је 1986. године извело „Злостављање“, представу по истоименој приповетки Иве Андрића, коју је драматизовао и режирао Марислав Радисављевић. Баш као што је то учинио са претходном драматизацијом Андрићевог дела, романа „Проклета авлија“, тако и овог пута, позива се на Антоне-на Артоа и његову студију „Позориште и његов двојник“ (Београд 1971). Дистинкција између „језика“ и „говора“, између покрета и крика, упућује на сценско искуство, али и на нову, специфичну улогу текста у позоришту.

Четири драматизације које следе, резултовале су представама које припадају другом типу позоришта – литерарном позоришту, оном које има примарну говорну структуру. Овакав тип позоришта био је ближи и самом Андрићу.

Југословенско драмско позориште извело је представу „Лица“, 1972. године. Глумица Олга Савић је, уз потпуну сагласност писца, направила избор из Андрићевих приповедака и режирала представу коју је

сам писац узимао као пример „како се од његових дела може направити позориште“ (О. Савић у разговору за *Сцену*, бр. 2, Нови Сад 1975). У овој адаптацији, Олга Савић, како то примећује Весна Крчмар, „није радила никакве специјалне интервенције, једноставно адаптирала је Андрићеве приче у намери да направи ‘сценски колаж’, што је атрибут представе“. Њен „сценски предложак“ чинило је десет одабраних приповедака и девет ликова које су тумачила најпознатија имена београдског глумишта, а међу њима: Марија Црнобори, Славко Симић, Миодраг Радовановић, Олга Спиридоновић, Љубо Тадић...

Народно позориште у Зеници је 1978. године извело представу „На Дрини ћуприја“, у драматизацији и режији Јована Путника. Проблемом драматизације романа уопште Путник се позабавио још 1936. године, а потом и конкретном драматизацијом, четири деценије касније. Иако „Андрићеве романи углавном имају мало елемената за драматуршку транспозицију. Врло мало је дијалога, време иде дисконтинуирано, а карактеризација и тумачења су углавном есејистичка“, ипак „богати су догађањима који постају драматуршко језгро“ (Крчмар).

Исте, 1978. године, Народно позориште у Београду је извело представу „Знакови поред пута“. Реч је о

драматизацији Свете Лукића, коју је режирао Предраг Динуловић. Од Андрићеве медитативне прозе, Света Лукић је створио камерну драму, не мењајући текст. Глумци су говорили текст као неку врсту монолога. „То што се Андрићева казивања опира драматуршким интервенцијама говори о њиховој вредности“ (Крчмар).

Недовршени роман „Омер-паша Латас“ био је предмет драматизације Зорана Ристовића, коју је режирао за Народно позориште у Зеници 1979. године. Ова драматизација је урађена прецизно и резултат је двогодишњег рада.

Могућностима позоришне и телевизијске адаптације романа бавили су се и Петар Зеџ, односно Небојша Дугалић, а недовршени роман „Омер-паша Латас“ је послужио као инспирација за истоимену драму Душка Анђића.

Судећи по броју монодрама, које су изведене по Андрићевим делима, чини се да су оне, као специфичан позоришни израз, изузетно погодне. По Андрићевим делима: „Злостављање“, „Знакови“, „Ђорџан“, „Бечлијка Омер-паше Латаса“ и „Мостови“, запажене монодраме су извели: Љиљана Благојевић, Славко Симић, Миленко Горановић, Љиљана Ђурић и Тихомир Станић.

Андрићева дела послужила су као инспирација за реализацију ви-

ше представа. Најпре је, 7. марта 2009. године, на сцени Звездара театра, премијерно изведена представа „Конзулска времена“, по мотивима романа „Травничка хроника“, Иве Андрића, у режији и адаптацији Љубише Ристића. Овде није реч о класичној драматизацији, развијању радње, успостављању протока времена, карактеризацији ликова... „Основни ток романа и метафора Травника као својеврсног митолошког топонима у коме се срећу, преламају и увиђају правила постојања света (а свет је, као што је познато, заснован на политици, уценама, погодбама, новцу и оном најважнијем, праву јачег) растворени су у поступку декомпоновања, разлагања и анализе“ (Жељко Јовановић).

Позоришну сезону 2011/2012. у Босни и Херцеговини, па и у региону, обележила је представа „Писмо из 1920.“, ауторски пројекат Оливера Фрљића, зеничког Босанског позоришта и позоришног фестивала МЕСС. Према наводима самог Фрљића, радећи „Писмо из 1920.“, за полазиште није узео никакав драмски текст, него је представа настајала кроз истраживање различите документарне грађе. Овај пројекат је инспирисан истоименом приповетком Иве Андрића. Мухарем Баздуљ, пишући у „Времену“ позоришну критику, наводи овај пројекат као пример „сјајног и

времену примјереног омажа великом писцу, не дакле испразни чин формалног наклона, не пуки начин да се Андрић *испоишћује*, него стварно и политички актуелно театарско промишљање вјероватно најконтроверзније Андрићеве прозе. Има у свему томе и неке лијепе и помало старинске *завичајности*. Оливер Фрљић је, као и Иво Андрић, рођен у Травнику“.

Небојша Брадић се поново подухватио Андрићевих приповедака и сачинио представу „Ноћ у кафани Титаник“, коју је сам и режирао. Представа је имала премијеру у децембру 2011. године, на сцени Књажевско-српског театра у Крагујевцу, а 13. маја 2012. у Београдском драмском позоришту. У интервјуима поводом премијере, Брадић је нагласио да је редитељски приступ примерен самој причи и да је било неопходно „деконструисати“ структуру Андрићеве приповетке. „Било је неопходно направити нову структуру, која је омогућила да се уведу нови ликови, да се развије фабула и да се представи атмосфера“. Драматург, а потом и редитељ, успео је да у овом Андрићевом делу покаже одјек наше епохе и нашег схватања света.

По мотивима дела Иве Андрића, на сцени Српског народног позоришта у Новом Саду је изведена представа „На Дрини ћуприја“. Адаптацију је сачинио и режирао

Кокан Младеновић, док је драматург био Светислав Јованов. Кореограф представе је Андреја Кулешевић, композитор Ирена Поповић, сценограф Марија Калабић, костимограф Татјана Радишић. Сценским говором се бавио др Дејан Средојевић. Игра велика глумачка екипа: Јелена Антонијевић, Страхиња Бојовић, Даница Грубачки, Гордана Ђурђевић Димић, Григорије Јакишић, Душан Јакишић, Милан Ковачевић, Југослав Крајнов, Тијана Максимовић, Марија Меденица, Сања Микитишин, Вишња Обрадовић, Игор Павловић, Александра Плескоњић, Нина Рукавина, Марко Савић, Оливера Стаменковић, Мирослав Фабри, Милован Филиповић, Радоје Чупић; деца: Михајло Бугарски, Никола Велимировић и Сергеј Стојановић; а на сцени су и музичари: Арпад Бакош и Балша Пешикан. Премијера је била 17. марта 2016, на сцени „Петра Добриновић“, у години јубилеја – 55 година од доделе Нобелове награде Иву Андрићу.

О представи је доста писано. Издвојићу два запажања.

„Камена ћуприја, коју је Мехмед паша Соколовић наложио да се код Вишеграда подигне преко Дрине, за Андрића је првенствено симбол трајања, временски оквир неупоредиво стабилнији од трошних људских живота, који у поређењу с њом тек што су бљеснули, а већ

су згаснули. У тим животима је, код Андрића, и љубав и смрт и чежња и опсена и бол и патња, све у сталној промени, уз покоји пропламсај среће – како у животу и бива. Како то и са читавим царствима бива. Наспрам њих ћуприја, чврста, непомерива, у свој својој лепоти. Истина, и она људских руку дело. Представа Кокана Младеновића и драматурга Светислава Јованова заснива се на неколико сцена из романа: сцена са мајкама којима отимају децу да их преко Дрине пошаљу Турцима, грађење моста под суровим Абидагом, набијање Радисава на колац и лудило надзорника Пљевљака, велики поводањ, самоубиство Авдагине Фате, Лотика, чудесна сцена коцкања на ћуприји са ђаволом; убиства пролазника мостом, јер су се у погрешно време нашли на погрешном месту. Што под Турцима, што под Аустријанцима касније. Ту причу редитељ Кокан Младеновић сценски упризорује одлучивши се за свеукупну стилизацију. Почевши од прецизног визуелног решења Марије Калабић, где између оштро засечених бочних кулиса, закошених металних страна сугестивних и у реалном (котлина) и у пренесеном значењу (затвор), у води до глежњева бауљају ликови без снаге да одатле побегну; преко временски неомеђеног костима Татјане Радишић, који жртве покрива танком газом а целате облачи у назнаке

униформи, са асоцијацијом и на месарске кецеље и на неке садо-мазох елементе; до глуме која је огољени бес. Овде нема разговора, нема психолошког нијансирања, нема чак ни патње ни саосећања; овде сви вичу у свом јаловом бесу, довикују се једни са другима, довикују се и са богом. Само у монолозима, кад већ као мртваци исповедају своје страдање, они су мирни. Ледено мирни.

О злу је, дакле реч. Злу покренутом општом међусобном мржњом, које се циклично понавља између три касабска народа, три конфесије – Срба, Хрвата, Муслимана. Они се мање-више равномерно смењују у улогама целата и жртве. А заправо нема ту никаквог смењивања – све време жртва је човек, као што је и целат човек. Очишћено од свих осталих примеса, зло је редитељ оголио као неки ентитет по себи, метафизички појам. И то је највећи квалитет представе, то раскринкавање зла, пробуђена свест о његовом недвосмисленом постојању, упозорење које је немогуће превидети. Читав глумачки ансамбл у томе учествује, кроз врхунски, предани, енергични и тачни тимски рад, ношен живим извођењем снажне, драматичне музике Ирене Поповић Драговић, кроз дискретно кореографисан покрет Андреје Кулешевић. Без слабог места. Што није било препрека да се сугестивно издвоје

појединачни ликови, првенствено Гордана Ђурђевић Димић као Лотика, Милан Ковачевић и Милован Филиповић као целати у сваком времену. Но и Александра Плескоњић као ђаво, Мирослав Фабри као хоџа, Радоје Чупић као Ђоркан, Даница Грубачки као Фата, Душан Јакишић као њен отац, па Марија Меденица, Југослав Крајнов, Нина Рукавина, Игор Павловић својим снажним интерпретацијама дају вредност овој представи“, пише позоришна критичарка Александра Гловацки.

„Инспирисана делом Иве Андрића, представа ‘На Дрини ћуприја’ је визуелно-музичко-драмско-епски спектакл чија се радња протеже кроз неколико векова, у сликама исписујући крваву историју Босне. Радња је у односу на роман проширена до краја двадесетог века, до 1992. године. Текст је вишејезичан, осим на српско-босанско-хрватском језику, ликови добар део текста говоре на турском, немачком, мађарском, што је праћено титлованим преводом.

Младеновићева режија је раскошна у визуалном, музичком, кореографском погледу, и овде је суптилнија од његових последњих рукописа (кореографија Андреја Кулешевић, композитор Ирена Поповић, сценограф Марија Калабић, костимограф Татјана Радишић). На идејном плану до-

следно се спроводи тема истицања непрестаног, безизлазног чињења зла. Босански простор је у том смислу врло изражајан, и конкретно и метафорички, јер је то средина сударених, а узаврелих страсти, вулкан мултинационалних конфликта. Власти се у одиграмим фрагментима босанске прошлости смењују као на траци, а тлачење, ропство, послушност и заслепљеност народа остају, без изгледа да се у будућности избави из утопљености у крви историјских пирова. У вези са тиме је финале представе заокружујуће болно, истинито. На сцену излазе три дечака у војничким униформама, с пушкама, праћени аудио снимцима ишчитаних делова текста Дејтонског споразума, који ту има разорно иронично значење. У контексту приказане вишевековне историје ратовања, склопљени мир делује као фарса. А клинци под пуном ратном опремом су узнемирујуће јак симбол будућности која ће тешко донети окончање пакла насиља“, истиче Ана Тасић, критичарка „Политике“, и додаје: „Представа ‘На Дрини ћуприја’ је захтевна у сваком погледу, не само за извођаче, већ и за гледаоце. У вези с тим, у драматуршком погледу има простора за њено чишћење, згушњавање, али и увођење паузе. Скоро два и по сата трајања без паузе је и капиталан гледалачки подухват (извођачки се,

наравно, подразумева). Уз ове мале замерке, Младеновићева представа је успешан театарски чин, спектакл батргања по балканском мраку и непрестане акробатике на танкој жици између примирја и ратова“.

Иво Андрић је, као што сам навео на почетку, сумњао у могућност драматизације његових књижевних дела. Можда управо због тога, он није никада прихватио позив да сам драматизује неку од приповедака или романа. А драму, као посебну књижевну форму, није неговао. Ако је, у младости, и написао неку драму (по сведочанству Црњанског), она није обелодањена.

Још један пример је индикативан за ову тему. Фјодор Михаилович Достојевски, који такође није написао ниједно драмско дело, а један је од најизвођенијих аутора у руском позоришту, па, донекле, и ван граница. Како су драматизације његових романа започете још за његовог живота, Достојевски је, тим поводом, изнео своје сумње: „Има нека тајна уметности због које епска форма уметности никада неће наћи одговарајући израз у драмској“.

Сумња у успешност драматизације, изразита је у првој деценији прошлог века. Већ 1911. године, забележен је, код нас, први писани текст о проблему драматизације. Интересовање за ову тему расте из деценије у деценију. Четрдесетих година

драматизација је сматрана за „готовански књижевни род“. Педе сетих се поново истиче потреба за драматизацијом, а шездесетих се појављује први текст који уз драматизацију употребљава реч адаптација (донедавно су се, у пракси, ова два термина поистовећивала). Седамдесетих година развијена је пуна свест о аутономији и слободи стварања драматизација. Направљена је и врло прецизна језичка дистинкција између адаптације и драматизације, прве као неопходно прилагођавање сцени унутар истог жанра и друге као посебну промену жанра. Последње две деценије XX века драматизација се сматра стваралачким чином, баш као и само писање драма.

Ипак, драматизације Андрићевих дела, а нарочито пројекте који су проистекли из читања Андрића, настали на основу Андрићевих приповедака или романа, „по Андрићу“, и слично, не могу да прихватим као ненаписану драму Иве Андрића, јер свака од њих, мање или више, настоји да понуди једно ново, садашње виђење и тумачење бурног времена на нашем (балканском, регионалном) простору.

Читајући Андрићева писма, његове дневнике, сећања, познавајући његову биографију, проналазимо неке елементе за дра-

му, могућу, али ипак ненаписану... Издвајам једну Андрићеву мисао: „Писање има сличности са изазивањем слике на фотографској плочи. Снима се на сунцу, и само помоћу сунчеве светлости, али да би се слика изазвала, потребан је потпуни мрак“.

Позоришна представа, најчешће, започиње тако, из потпуног мрака у сали, када се отварају завесе и рефлектори постепено осветљавају јунаке на сцени. Следи дијалог, па сценске радње... Оно без чега драма не може. А књижевно дело Иве Андрића, очигледно је, може.